

HAYDARÂBÂD NIZAMLARI

Nizâmülmülk Âsafcâh	1724
Nâsir Ceng	1748
Muzaffer Ceng	1750
Salâbet Ceng	1751
Nizam Ali	1762
İskender Câh	1802
Nâsirüddeve	1829
Efdalüddeve	1857
Mîr Mahbûb Ali Han	1869
Osman Ali Han	1911-1948

hem resmî dil hem de eğitim dili olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Nâme Defteri*, nr. 8, 291-293; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 14^a, 15^a, 225^a; H. G. Briggs, *The Nizam: His History and Relations with the British Government*, I-II, Delhi 1861; Jadunath Sarkar, "The Hyderâbâd State", *Cambridge History of India* (ed. Sir R. Burn), Cambridge 1937, IV, 377-391, 622; *CHIn.*, IX, 197-230; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 300-302, 311-312; IV/2, s. 150-156; P. V. Kate, *Marathwada under the Nizams: 1724-1948*, Delhi 1982, s. 1-9, 23-48, 147-192; H. Fraser, *Our Faithful Ally: The Nizam*, Delhi 1985; M. A. Nayeem, *Mughal Administration of Deccan under Nizamulmuluk Asafcah*, Bombay 1985; Yusuf Husain, *The First Nizam*, London, ts. (Asia Publishing House); N. Rahman Farooqi, *Mughal Ottoman Relations*, Delhi 1989, s. 80-85; Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, İstanbul 1991, s. 37, 39, 45; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, Ankara 1997, s. 19, 26, 222, 226; T. W. Haig, "Haydarâbâd", *IA*, V/1, s. 389; J. Burton-Page, "Haydarâbâd", *EP* (İng.), III, 319-323.

AZMİ ÖZCAN

HAYDARİYYE

(الحیدریة)

Nusayriyye'nin,

IX. (XV.) yüzyıldaki reislerinden Ali el-Haydarî'ye nisbet edilen ve Gaybiyye adıyla da anılan kollarından biri (bk. NUSAYRİLİK).

HAYDARİYYE

(حیدریة)

Kutbüddin Haydar-ı Zâveî'ye (ö. 618/1221 [?]) nisbet edilen bir tarikat.

Haydariyye tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Kutbüddin Haydar'ın müridleri genellikle rind ve kalendermeşrep kişilerdi. Bu temayüldeki dervişlerin bir kısmı Cemâleddîn-i Sâvî'ye (ö. 630/1232-

33) bağlanarak Cevlekiyye diye bilinen tarikâtı meydana getirirken aynı meşrepte olup Horasan bölgesinde yaşayan dervişler Haydariyye (Haydariyân) tarikâtını oluşturmuşlardır. Kazvin yakınlarındaki Sâve'de doğup Suriye'de faaliyet gösteren Cemâleddîn-i Sâvî ile Kutbüddin Haydar arasında herhangi bir yakınlık bulunmadığı halde yaşama tarzlarının birbirine benzemesi sebebiyle biri Kalenderiyye'nin Haydariyye, diğeri de Cevlekiyye kolunun kurucusu olarak kabul edilmiştir.

Kutbüddin Haydar ve dervişleri hakkında bilgi veren kaynaklar Haydar'ın sakallarını kesip bıyıklarını bıraktığını, Haydarî dervişlerin ise kulaklarına, bileklerine, boyunlarına, ayaklarına, hatta cinsiyet organlarına demir halkalar taktıklarını, bunların yersiz yurtsuz gezginci dervişler olduklarını, yalınayak dolaştıklarını, sırtlarına keçeden yapılmış bir abâ, başlarına keçe külâh giydiklerini bildirir. Bu dervişlerden bazıları daha sonraki dönemlerde esrar gibi uyuşturucu maddeler de kullanmışlardır. Cevlekiler adı da verilen Kalenderler'de çârdarb (saç, sakal, kaş ve bıyıkları tıraş etme) esas olduğu halde Haydarîler bıyıklarını kesmek suretiyle onlardan ayrılırlardı. Kutbüddin Haydar ve dervişleri, melâmet ehlinde de görülen bazı garip söz ve davranışlarının dışında diğer Sünnî tarikatlara mensup dervişlerden farklı değillerdi.

Haydarîler, kısa zamanda İran'ın diğer bölgeleriyle Türkistan, Hindistan ve Anadolu'ya kadar çok geniş bir alana yayılmışlardı. Nizâmeddin Evliyâ'nın (ö. 725/1325) *Fevâ'idü'l-tu'âd* adlı menâkıbnâmesinde o çağda Hindistan'da Haydarî dervişlerin bulunduğu anlatılmaktadır. 929'da (1523) yazdığı *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Ne'ice-i Cân* adlı eserinin Haydariyye'ye ayırdığı bölümünde, o dönemde Anadolu'da bulunan Haydarî dervişlerini genişçe tasvir eden Vâhidî'nin verdiği bilgiye göre Haydarî dervişlerinin bıyıkları dudaklarını örtmekte, at sineğine benzeyen yüzlerinde sülûk gibi uzanan bıyık uçları çenelerine indikten sonra kıvrılarak kulak dibine kadar uzanmaktadır. Başlarında bir tutam saç, kulaklarında kalaydan bir küpe, boyunlarında tavk-ı Haydarî denilen demir halka, ayaklarında zincir vardır. Yanlarında bir çan asılı olup raksettikleri zaman acayip sesler çıkarır, yarı çıplak dolaşırlar. Haydarîler'in kılık ve kıyafetlerinin yorumunu yapan Vâhidî bunların her birinin simgesel bir değeri olduğunu belirtir. Tecerrüd ehli olduklarını söyleyen Haydarîler'in boyun-

larındaki halka Haydar'ın (Hz. Ali veya Kutbüddin Haydar) kulu olduklarına, başlarındaki bir tutam saç, rakibini mağlûp eden bir pehlivan gibi nefislerini yenmiş olduklarına, kulaklarındaki halka (küpe) her söze kulak vermediklerine, ayaklarındaki zincir bâtil yolda yürümediklerine, cinsiyet organlarına taktıkları halka iffetli olduklarına işarettir. Açlıkla nefislerini karınca haline getirdiklerini söyleyen Haydarîler yüzü ayna gibi kabul ettikleri için sakallarını tıraş eder, fakat Haydar bıyıklı olduğu için bıyıklarını kesmezler. Yanlarına astıkları küçük çanlar dervişlerin birbirinden uzak düşmemeleri ve aralarında irtibatı korumaları içindir. Diğer tarikat mensuplarının namaz kılmalarına, oruç tutmalarına ve evrâd okumalarına karşılık Haydarîler niyazla meşgul olduklarını, cehennem azabı akla gelince de Allah'ın affına ve lutfuna güvendiklerini söylerler. Haydarîliğin Horasan'da ortaya çıkışından üç asır sonra Vâhidî'nin Anadolu'da gördüğü Haydarîler şüphesiz Haydarîliğin değişime uğramış ve bozulmuş bir şeklini temsil ediyorlardı. Bunların, genellikle köylerde ve şehirlerin kenar mahallerinde vakit geçirdikleri, belde belde dolaştıkları, yollarda rastladıkları zengin yolcuları soydukları, bazan öldürdükleri, hatta birtakım sapık ilişkileri âdet edindikleri kaynaklarda kaydedilmekle beraber Haydarîler'le öbür tarikat mensupları arasında çatışmaların çıktığına dair elde bir belge yoktur. Bu da bahsedilen kötü âdetlerin yaygın olmadığını gösterir.

Şiîliğin İran'da yaygınlaştığı yıllarda Haydarîler halkın kendilerine iyi gözle bakmadığını ve faaliyetlerinin zorlaştığını görünce Şiîliğe meyletmişler, bu da onların İmam Mûsâ el-Kâzım'ın soyundan gelen Kutbüddin Haydar-ı Tûnî'nin (ö. 830/1426) müridleriyle karıştırılmasına sebep olmuştur. Ancak bu durum sadece İran'daki Haydarîler için söz konusudur. Başta Tebriz olmak üzere İran'ın birçok şehir ve kasabasında Şiî Haydarîler'le Sünnî Ni'metullâhîler arasında Safevîler zamanında başlayan kavgalar ve çekişmeler Kaçarlar'ın son dönemine kadar sürmüştür. Bu kavgalar, özellikle âşûrâ gününde ve on muharrem gibi Şiîler'ce âyinler düzenlenen günlerde şiddetlenirdi. Safevîler'in genel olarak tarikatlara ve mutasavvıflara karşı olmaları Haydarîler'in takibata uğramasına sebep olmuştur. Şah Abbas günah sayılan kötü işlerle meşgul olduklarını ileri sürüp Haydarîler'in Tebriz'deki tekkesini kapatmıştı.

Haydariyye, Anadolu'da XV. yüzyıldan sonra Şemsiler, Câmiler, Edhemiler ve Rum abdalları gibi kendilerine benzeyen diğer tasavvufi zümrelerle birlikte sosyal hayattan silinmiş, bazı gelenekleri Bektaşîliğin içinde devam etmiştir. Kutbüd-din Haydar, sonradan Türbet-i Haydariyye (Türbet-i Haydarî) adını alan Zâve'deki zâviyesinde uzun süre faaliyet gösterdiği halde genellikle vakitlerini seyahatle geçiren Haydarî dervişlerinin zâviye ve hankahları olmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Vahidi, *Menâkıb-ı Hâce-i Cihân ve Netice-i Cân* (nşr. Ahmet T. Karamustafa), Harvard 1933, s. 139-151; Kazvîni, *Âşâru'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 382-383; Hatib-i Fârsî, *Menâkıb-ı Cemâleddîn-i Sâvî* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1972, s. XXVI; Müstevfî, *Nühzetü'l-ku-lûb* (Strange), s. 154; Eflâkî, *Menâkıb-ı'l-ârifîn*, I, 215, 467; II, 773; İbn Battûta, *Seyahat-nâme*, I, 442; II, 12; Devletşah, *Tezkire*, s. 192; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, II, 332; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'mînîn*, Tahran 1365, I, 80; II, 51; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâîk*, II, 642; Zebîdî, *İşk*, vr. 52-54; M. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar* (İstanbul 1919), İstanbul 1984, s. 351-352; a.mlf., *Anadolu'da İslâmiyet* (haz. Mehmet Kanar), İstanbul 1996, s. 50, 65, 77; Safâ, *Edebiyyât*, II, 861; Abdülhüseyn-i Zerrinkûb, *Cüstücu der Tasavvuf-ı İrân*, Tahran 1369 hs., s. 367-369; Muhsin Keyânî, *Târîh-i Hânkâh der İrân*, Tahran 1369, s. 265; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Süfilik Kalenderlik*, Ankara 1992, s. 40, 113; DMF, II, 2059.

TAHSİN YAZICI

HAYDARİZÂDE İBRÂHİM EFENDİ

(bk. İBRÂHİM EFENDİ, *Haydarizâde*).

HAYDAROĞLU MEHMED

(ö. 1058/1648)

Celâlî reislerinden.

Bir kadıyı öldürdüğü için 1640'ta dağa çıkan ve daha sonra Eskişehir-İzmir arasında kervanları ve tüccarları soymaya başlayan eşkıya Kara Haydar'ın oğludur. Vezîriâzam Kemankeş Mustafa Paşa zamanında (1638-1644) üzerine asker gönderilen ve Uluborlu'da Velî Baba Tekkesi'nde öldürülen babasının intikamını almak için eşkıyalığa başladığı rivayet edilir (Evliya Çelebi, IV, 473). İntikam duygusunun yanı sıra 1647'de vezîriâzam olan Hezarpare Ahmed Paşa'dan birkaç defa sancak beyliği talebinde bulunmasına rağmen bu makamı elde edemeyişinin de eşkıyalığa başlamasında etkili olduğu söylenmektedir (Uluçay, XVII. *Asırda Saruhan*, s. 51).

Haydaroğlu Mehmed'in eşkıyalığa başlama tarihi 1647 olarak belirlenmekle birlikte daha önce İran'dan, Arap topraklarından ve İzmir'den Bursa ve İstanbul'a giden kervanları Ankara, Saruhan ve Hamîd-ili arasında yağmalama faaliyetlerinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Eskişehir'in kuzeyinde bulunan Söğüt'dağ'ını kendisine merkez edinerek zamanının ünlü birçok eşkiasını yanında topladı. Bunların en önde geleni Katircioğlu idi. Kaynaklarda eşkıya veya Celâlî olarak zikredilen bu insanlar, zaman zaman devlet veya paşaların kapısında herhangi bir iş bulamayan "sarıca, sekban" yahut "levent" adlarıyla anılan silâhlı gruplarca da desteklenmişlerdir. Bir ara taraftarlarıyla birlikte devlet hizmetine girerek sancak beyi olmak isteyen Haydaroğlu, sadrazama önemli miktarda rüşvet göndermesine rağmen bu görevi elde edemedi. Bunun üzerine eşkıyalık faaliyetlerini artırdı ve Akşehir-İlgın arasında hac kervanına saldırdı. Bu bölgedeki bütün yolların kontrolünü elinde tuttu. Bölgedeki çiftçileri ve ileri gelenleri kendisine tâbi olmak zorunda bıraktı. Karaman Beylerbeyi İpşir Mustafa Paşa serasker tayin edildi ve Anadolu Beylerbeyi İbrâhim Paşa ile yardımlaşarak Haydaroğlu'nun isyanını bastırmakla görevlendirildi (1057/1647). Anadolu'da mevcut bütün askerî birlikler İpşir Paşa'nın kumandasına dahil edildi. Emrindeki kuvvetlerle Haydaroğlu'na karşı harekete geçen İpşir Paşa Söğüt'dağ'ında kuşatmasına rağmen onu ele geçiremedi (1058/1648). Bu sırada Sivas Valisi Varvar Ali Paşa ayaklanmış ve İpşir Paşa'nın bu ayaklanmayı bastırması istenmişti. Başarısızlığın bir diğer sebebi de İstanbul'da Sultan İbrâhim'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan bazı olayların yaşanmasıydı. IV. Mehmed devri başlarında Anadolu Beylerbeyi Ahmed Paşa Haydaroğlu üzerine gönderildi. Ahmed Paşa Afyonkarahisar yakınlarında yenildi (Şâban 1058 / Ağustos-Eylül 1648) ve Katircioğlu tarafından öldürüldü. Ahmed Paşa'nın safında yer alan güvensiz sarıca ve sekban bölükleri Haydaroğlu tarafına geçtiler. Haydaroğlu'nun gücü, prestiji hayli arttı ve bu durum merkezdeki yöneticileri endişeye sevketti. Ketenci Ömerpaşazâde Mehmed Paşa Anadolu beylerbeyiliğine tayin edildi ve sınırsız yetkilerle donatılarak Haydaroğlu meselesini halletmesi istendi. Bu göreve getirilişine dair 1 Ramazan 1058 (19 Eylül 1648) tarihli fermanla eşkıyanın yakalanmasının "aksâ-yı murâd-ı hümâyûn" olduğu ifade

edilmekte ve Bolu sancağı, Anadolu ve Karaman'ın bütün askerî güçlerinin emrine verildiği belirtilmektedir. Haydaroğlu, kendisine bir görev verilmesi şartıyla eşkıyalığı bırakmayı teklif ettiyse de bu teklif hükümet merkezi tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine Haydaroğlu Afyonkarahisar'ı yağmaladı ve Isparta'ya geçti. Burada bir süre oyalandı; bu arada Hamîd-ili sancağı mütesellimi Abaza Hasan Ağa'dan Haydaroğlu Mehmed'i yakalaması istendi. Hasan Ağa, Haydaroğlu'nun kuvvetlerini Isparta yakınlarında âni bir baskınla dağıttı, çıkan çatışmada Haydaroğlu ayağından yaralandı. Yaralı olduğu halde kaçmayı başardıysa da fazla uzaklaşamayarak yakın bir köye sığındı. Bu durumu haber alan Hasan Ağa köyü kuşatıp Haydaroğlu Mehmed'i teslim aldı. Haydaroğlu daha sonra İstanbul'a getirildi ve Parmakkapı'da idam edildi.

Bazı kaynaklarda sakalsız, sarı bıyıklı henüz çıkmış genç bir yiğit olarak tarif edilen Haydaroğlu'nun iyi at ve silâh kullandığı belirtilir (Naîmâ, IV, 375). Onun Anadolu'da yirmi sancaklık yerde yüz binlerce kişiyi rahatsız ettiği yazan Evliya Çelebi, İstanbul'da Üsküdar'da gördüğü Kara Haydaroğlu ile aralarında geçen konuşmayı etraflı şekilde hikâye eder (*Seyahatnâme*, II, 472-479).

Halk arasında ise Kara Haydaroğlu diğer eşkıya gibi halk kahramanı kabul edilmiş ve babasının intikamını almak için dağa çıkan bir kahraman olarak tanınmıştır. Kâtib Ali tarafından adına yazılan türkü bestelenmiş ve yaygın olarak söylenir olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 472-479; IV, 472-473; Naîmâ, *Târîh*, IV, 240, 249, 270, 347, 374-375; Uluçay, XVII. *Asırda Saruhan*, s. 50-54, ayrıca bk. vesika 120, 123, 124; a.mlf., "Üç Eşkıya Türküsü", *TM*, XIII (1958), s. 87-90; Halil İnalçık, "Haydar-oghlu", *EJ*² (ing.), III, 317-318.

HALİL İNALCIK

HAYDARPAŞA

İstanbul'un Anadolu yakasında semt.

Kadıköy-Haydarpaşa koyunun kuzey tarafında, Kadıköy ile Üsküdar ilçelerinin arasında yer alır. Osmanlılar döneminde önce bir mesire yeri olarak tanınmış, XX. yüzyılın başlarından itibaren de Anadolu demiryolu şebekesinin başlangıcına ait tesislerin kurulduğu bir semt olarak